

Lieurs e cunigls

Presentaziun da las spezias ch'èn derasadas en Svizra

■ Oriundamain è la lieur in animal da la steppa che sa senta però er fitg bain en las Alps. En Svizra èn da chasa la lieur brina e la lieur alva. Il cunigl selvadi percuenter, dal qual deriva er il cunigl domestic, sa lascha be cumprovar en paucs lieus da ses territori da derasaziun oriund. Las lieurs (Leporidae) furman entaifer ils mammals superiors ina famiglia che consista da radund 55 spezias. Oriundamain mancavan las lieurs en la part meridionala da l'America dal Sid, en l'Australia ed en l'Oceania. Oz èn ils represchentants da questa famiglia derasads sin tut ils continents cun excepziun da l'Antarctica, damai ch'èls èn vegnids derasads tras l'uman en ils lieus nua ch'èls n'eran betg da chasa.

Dals 11 gener èn dus da chasa er tar nus: las lieurs per propi ed ils cunigls selvadis (che sa cumponan be d'ina spezia). Las lieurs per propi (Lepus) furman entaifer la famiglia da las lieurs il gener cun las pli bleras spezias (en tut 30). Quellas èn derasadas en l'America dal Nord, l'Europa e l'Asia. Da las sis spezias europeicas èn da chasa en Svizra la lieur brina e la lieur alva. En cumparegliazion cun ils auters gener da la famiglia da las lieurs han las lieurs per propi chommas davos fitg lungas, ch'èn quasi duas giadas uschè grondas sco las chommas davant, ed ureglias fitg grondas.

La sutdivisiun da la famiglia da las lieurs en gener e spezias che vegnan designads sco «lieurs» u sco «cunigls» na suonda a nagina taxonomia sistemica, mabain deriva plitost da la lingua da mintgadi. Tscherts gener vegnan schizunt numnads per part «lieurs» e per part «cunigls». Tuttina sa laschan inditgar intgins segns distinctivs ch'han manà a questa differenziaziun: Lieurs han per ordinari ureglias pli lungas e chommas davos pli fermas che cunigls. Cunigls chavan taunas sutterraneas, entant che lieurs vivan sin il funs. Lieurs vivan per ordinari a moda solitaria, entant che tscherts gener da cunigls, per exempel il cunigl selvadi, vivan en trieps. Cunigls novnaschids èn nivs e tschorvs e passentan l'emprim temp da lur vita en il gnieu; lieurs naschan percuenter cun pail ed egl averts ed èn mitschagnieus.

Dal cunigl selvadi derivan er tut las furmas d'allevament dal cunigl domestic (u cunigl da chasa). Quel vegn per part duvrà sco animal da niz per la produzion da charn e da pellitschas, per gronda part però sco animal da cumpagnia. Cruschadas tranter la lieur brina ed il cunigl selvadi na datti betg, damai ch'èls han in different dumber da cromosoms.

Animal empaglià che mussa bain las caracteristicas da la lieur alva.

FOTO: PD

Cunigl selvadi

Suenter la fin da l'ultim temp da glatsch (avant stgars 12 000 onns) populava il cunigl selvadi quasi be la Penisla Iberica, la Frantscha dal Sid e l'Africa dal Nord. Dapi l'antica è l'animal alura vegnì mess en libertad en l'Italia ed en ulteriuras parts da l'Europa dal Vest; en il temp medieval er en la Frantscha dal Nord e sin las Inslas Britannicas ed a l'entschatta dal temp modern en Germania. En Svizra scuntravan ins cunigls selvadis be anc en singuls lieus da ses territori da derasaziun oriund. Cumprovads èn els a Sion ed en la regiun da sbucada dal Rodan en il Lai da Genevra.

En il fratemp viva l'animal quasi en tut il mund. En l'Australia è el per exempel vegnì introducì en il 18avel e 19avel tschientaner; damai ch'i mancan ina gronda part dals inimis natirals è il cunigl sa derasà là a moda extrema e vegn resguardà oz sco mulesta.

Cunigls selvadis han in pail brin grisch; en la regiun da la taton èn els da color brina fin brin cotschnenta. En cumparegliazion cun la lieur brina èn lur ureglias relativamain curtas (6 fin 8 cm), la postura marcantamain pli fina (1,3 fin 2,2 kg) e las chommas davos pli curtas. La lunghezza dal chau e dal corp munta a 35 fin 45 cm; la cua vegn 4 fin 7 cm lunga.

Cun seser u sigliottar lascha enavos il cunigl duas passidas differentas: quella da las tschattas davos è lunghenta, quella da las tschattas davant plitost radunda. Sch'il cunigl curra, èn las duas passidas quasi identicas, perquai ch'el va lura mo sin la detta da las tschattas davos.

Cunigls selvadis vivan da cumpagnia en colonias pli u main grondas. Els construeschan taunas sutterraneas, surtut en terren sablunus e luc. Savens prendan els perquai rempars erigids da l'uman sco punct da partenza per lur stgavadas. Las taunas pon tanscher fin a trais meters sut la terra e cuntanscher ina lunghezza da fin a 45 meters.

Ils cunigls èn surtut activs tranter stgir e cler; mintgatant pon ins però er observar co ch'èls stattan a sulegl la damaun marvegl ed en las citads èn els per part er activs durant il di. En cas da privel tschivlan ils cunigls dad aut e spluntan cun las chommas davos sin la terra. Cun quest «schumbrar» signaliseschan els als auters cunigls in privel smanatschant.

Cunigls selvadis sa nutreschan da pastg, ervas e feglia; mintgatant maglian els er scorsa e roma. Ils cunigls na produceschan nagins encims che fissan abels da sparter la cellulosa. Perquai vegnan las parts da la planta ch'èn grevas da digerir fermentadas en il bigl gross, surtut en il bigl tschorv, tras la flora da la beglia. Questas uschenumnadas chatlaunas dal begl tschorv vegnan puspè mangiadas directamain da l'anus, per ordinari duas giadas per di, e digeridas da-

Lieur brina e cunigl selvadi en cumparegliazion.

DOROTHEA JACOB/PIXELO

novamain. Uschia po l'animal trair a niz ils vitamins, ils acids aminus ed ils proteins ch'èn vegnids libers tras la fermentaziun. Ils blers moran dentant bler pli baud. Tar ils inimis natirals dal cunigl tutgan tranter auter la vulp, utschels da preda, tschuettas, la fiernga e la mustaila.

Lieur brina

La lieur brina è la pli gronda lieur ch'è derasada en l'Europa. Il chau ed il corp mesiran ensemen 40 fin 70 cm, la cua 6 fin 13 cm; las chommas davos èn 9 fin 19 cm lungas e las ureglias 8 fin 13 cm. Animals creschids paison tranter 2,5 e 6,4 kg. Il pail è relativamain lung e da color brina (en differentas nianzas).

Questa spezia da lieur ha gugent il chaud; ella viva en cuntradas avertas u mez avertas, en guauds clers, en la steppa e sin terren agricul cun saivs vivas, chagliom u guauds vischinants. Ins l'entaupa, sch'ins ha cletg, davent da la Bassa fin en autezzas da passa 2100 m s.m.

La lieur brina è surtut activa tranter stgir e cler e la notg; surtut a l'entschatta dal temp da paregliazion (vers la fin da l'enviern e durant la primavaira) è ella però er activa durant il di. Abstrahà dal temp da paregliazion vivan ils animals a moda solitaria e ruassan durant il di en foppas bain protegidas. En cas da privel sa fan ellas pitschnas e na sa movan betg; pir l'ul-

tim mument prendan ellas la fugia. En quest cas cuntanschan ellas sur curtas distanzas sveltezzas da fin a 70 km/h e pon far sigls da fin a 2 m. Ultra da quai san lieurs nudar bain.

Ina bun'udida, chommas sveltas, in bun camufflagi e blera cundiziun èn tuttavia er necessaris per surviver, pertge che la lieur ha blers inimis. La vegliadetgna maximala ch'ha pudì vegnir cumprovada en il liber munta a 12,5 onns. Ma pervi dal grond dumber d'inimis e d'ulteriurs privels che smanatschan, vegn radund la mesadad da las lieurs gnanc in onn veglia.

Per femellas ch'èn madiras da sa copular cumbattan ils mastgels vehementamain; els chatschan in l'auter e «boxan» in l'auter cun las tschattas davant. En l'Europa Centrala dura il temp da copulaziun dal schaner fin l'october. Las femellas partureschan 3 fin 4 giadas ad onn. Il temp da purtanza dura 42 dis. Mintga letg cumpiglia 1 fin 5, excepziunalmain er 6 pitschens. Tar la naschientscha èn quels gia sviluppads dal tuttafatg. Cumbain ch'èls èn mitschagnieus e vivan persuls, n'èn els betg bandunads da la mamma; quella vegn per ordinari be duas giadas a di a laschar tettar. Umans na duessan perquai mai tutgar u prender cun lieurets.

A basa dal dumber regressiv d'animals sajettads e d'animals disgraziads en il traffic sin via èsi da temair che la lieur svaneschia prest en tschertas regiuns da la Svizra. En bleras regiuns è l'effectiv da diminui a main che tschintg lieurs per kilometer quadrat, cumpareglia cun 15 fin 20 lieurs l'onn 1970. La lieur brina pudes vegnir salvada cun avunda surfa-

tschas ecologicas cumpensatoricas en l'agricultura.

Lieur alva

La lieur alva, che viva en territoris pli auts che la lieur brina, ha tut ils segns tipics d'in animal da muntogna: ina postura bratga, toppas davos ladas ed ureglias curtas. En cumparegliazion cun la lieur brina sumeglia ella pia, areguard la postura e la lunghezza da las ureglias, in cunigl bain nutrì. La lieur alva viva en il guaud, en la zundra ed en gondas da crappa grossa. Ins la chat-ta en l'entira regiun alpina. Ella è dentant plitost pauc derasada.

Ils mais da stad è la lieur alva da color brin grischa ed è damai camufflada perfe-gamain. Da quel temp viva ella per ordinari sur il cunfin dal guaud. L'entschatta d'enviern mida ella ses pail e prenda quartier sisum il guaud. Durant il temp da midada è il pail taclà cun flatgs alvs e flatgs brin grischs. L'enviern porta la lieur alva in pail alv sco la naiv, mo ils pizs da las ureglias èn nairs.

L'enviern dattan savens mo las passidas en la naiv perditga da l'existenza da la lieur alva. Las passidas da las toppas davant pli pitschnas èn fitg datiers ina da l'autra, quellas da las toppas ladas davos pli dapart. Las lungas pattas davos da la lieur alva èn fitg pailusas. Ella las po ultra da quai era sbrajattar fitg bain.

La lieur alva enconuscha diversas strategies d'adattaziun a las cundiziuns crivas da l'enviern en muntogna: Ella posseda toppas lungas ed in pail spess che protegian ella dal fraid ed augmentan la surfatscha da purtada. Cun ses pais lev e las toppas ladas po ella sfullar pli facilmain tras la naiv; ultra da quai dattan las toppas in bun tegn sin surfatschas da glatsch. Per retrair in maximum d'energia da sias tschaveras vegetaras, utilischa la lieur alva ses nutriment duas giadas; ella tragutta ils excrements da l'emprima digestiun.

La lieur alva ha in grond dun da s'adattar. En regiuns da sport d'enviern spetga ella cun sontga pazienza en pitschnas foppas, fin ch'èls skiunz èn partids, e va lura en tschertga da vivonda. Ella è però fitg sensibla sin skiunz da varianta che penetreschan senza resguard en ses territori. En panica banduna ella ses refugiu e passenta il rest dal di or en la navaglia e fradaglia.

Avant che la lieura partureschia la primavaira ses pitschnins, sa copulescha ella danovamain. Era quai è ina strategia da surviver. Perquai che la stad en muntogna è fitg curta, pon nascher dapli lieurets durant la stagiun grazia a questa superfetaziun.

Sguard ad intgins parents

Sco la lieur alva ha er la lieur arctica ina color variabla ch'ella mida cun l'ambient. L'enviern è ella alva, la stad brin grischa. Sulettamain en il nord da l'Arctica, nua ch'igl è adina naiv e glatsch, resta ella alva er la stad.

Er la lieur americana mida la color da ses pail. Da stad ha ella in pail brin, d'enviern in pail alv. Uschia pon ins strusch vesair ella en la naiv. L'enviern èn ils pails sin las toppas spezialmain lungs. Els tegnan chaud ils pes da la lieur ed impedeschan ch'ella sfundria ella naiv.

La lieur da California ha fermas chommas davos e po curre fitg spert. Uschia po ella fugir da cojots ed auters inimis. La caracteristica da questa spezia èn sias ureglias grondas sco propellers. Cun quellas auda ella mintga privel. Ellas gidan er a frestgentar il corp.

La presentaziun:
Dossier «Lieurs».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=1295
www.chattà.ch